

१४. कवितेची ओळख

शारदा दराडे (१९७९) : विविध वृत्तपत्रे व मासिकांतून लेखन. 'गाडग्यातील अमृतवाणी' या काव्यसंग्रहात काही कवितांचे लेखन. सदर पाठ्यपुस्तकासाठी महाराष्ट्रातील शिक्षकांकडून मागवण्यात आलेल्या एकांकिकांतून प्रस्तुत एकांकिकेची निवड करण्यात आली आहे. लेखिका जि. प. प्रा. शाळा, पिंपळगाव चिलमखा केंद्र मेहुनाराजा, ता. देऊळगांव राजा, जि. बुलडाणा येथे प्राथमिक शिक्षिका म्हणून कार्यरत आहेत.

सुधीरला शाळेत 'काव्यप्रतिभा' या विषयावर आधारित एक प्रकल्प शिक्षिका देतात. सुधीरचा हा प्रकल्प पूर्ण करण्यासाठी त्याच्या घरातील सर्वजण कवितेतून संभाषण करतात. लेखिकेने या काव्यरूपी संभाषणातील गंमतजंमत प्रस्तुत एकांकिकेतून मांडली आहे.

(शाळा सुटते. सुधीर घरी येतो; पण तो कुणाशीच बोलत नाही. विचारांत गुंतलेला असतो.)

आजोबा : अरे! सुधीर केव्हा आलास? आजचा प्रवेश असा शांत कसा?

सुधीर : आजोबा, काव्यप्रतिभा वाढवा, म्हणजे काय हो?

आजोबा : कोणी सांगितलं रे तुला हे?

सुधीर : आज शाळेत बाईंनी आम्हांला 'काव्य प्रतिभा वाढवण्यासाठी तुम्ही केलेले प्रयत्न' हा प्रकल्प दिलाय. मला तर ताणच आलाय.

आजी : अरे, फार सोपं आहे ते! कविता करण्याची, समजून घेण्याची आपली आकलनशक्ती वाढवणं, म्हणजे काव्यप्रतिभा वाढवणं. त्यासाठी तू प्रयत्न करायचे आहेस, हेच सांगितलंय बाईंनी.

सुधीर : पण मी हे कसं करू?

आजोबा : अरे, काळजी नको करूस. यासाठी आपण सगळे मिळून प्रयत्न करू, म्हणजे तुझी काव्यप्रतिभाही वाढेल आणि कविता करणं, कवितेचं आकलन होणं म्हणजे काय हेही तुला समजेल.

तुमचा अनुभव सांगा.

- प्रकल्प म्हणजे काय?
- या पूर्वी शाळेत दिलेल्या प्रकल्पांपैकी तुम्हांला कोणता प्रकल्प सर्वात जास्त करायला आवडला? का ते लिहा.
- प्रकल्प पूर्ण करताना तुम्ही अनुभवलेला अविस्मरणीय अनुभव थोडक्यात सांगा.

आजी : तुम्ही हो काय प्रयत्न करणार?

आजोबा : आपण आजपासून कवितेत संभाषण करायचं. ते तो कागदावर उतरून घेईल, म्हणजे त्याला कविताही समजेल अन् त्याचा प्रकल्पही पूर्ण होईल.

आई : सुधीर हातपाय धू अन् दूध घे.

सुधीर : आजी मी कागद अन् वही घेतो. आताच आपण सुरुवात करू.

(आजी दिवा लावते व मोठ्याने 'शुभंकरोती' म्हणते.)

आजी : घरामध्ये लावते सांजवात, भाजी करते आता कांद्याची पात.

आजोबा : आता म्हाताऱ्याचा वाढतो वात,
नको भाजी करू तू कांद्याची पात.

आजी : कधीतरी कशाला म्हणतील का हो ?
मी सांगितलेल्या भाजीला नेहमीच देतात
खो.

सुधीर : ए माझी सुपर आजी,
तुला आवडेल ती कर भाजी.

आजोबा : तू बनव भाजी छान छान चवळी,
ए सुधीर, आण रे इकडे दातांची कवळी !

आजी : बरं बाई, तुमची इच्छा हाच ध्यास,
भाजी बनवते चवळीची खास.

(सगळेजण खो-खो हसतात.) (बाबांची रात्रपाळी असते.)

बाबा : अगं आई, अगं आई,
पटकन खायला दे ना गं काही.
मला ऑफिसला जाण्याची घाई,
नाहीतर बॉस करू देणार नाही सही.

सुधीर : कसली घाई, कसली सही,
आजीनं दिलं चपाती दही.

आई : काय बाई कवितेची कमाल,
बोलतात नि हसतात तोंडावर
धरून रुमाल.

आजी : आता सोड रे घराचा पाश,
ऑफिसात जा आता सावकाश.

(बाबा ऑफिसला जातात.) (आजोबा फिरायला निघतात.)

आजोबा : मला द्या काठी नि चप्पल,
कोटाचं जोडून द्या तुटलेलं बक्कल.

आजी : तुम्हांला तर समजतच नाही,
तोडून ठेवता काही ना काही.

आई : आई, तुम्ही बाबांवर चिडू नका,
रागाचा तुम्ही सोडा हेका.

आजी : म्हणे रागाचा सोडा हेका,
कामाचा का मी घेतलाय ठेका ?
शिवणकाम शिकलीस, पण
बक्कल लावायला चुकलीस.

आई : चिडता का हो माझ्यावर ?
माया करावी सर्वांवर.

सुधीर : तुम्ही आता नका भांडू,
भांडण ऐकून येतंय रडू.
लहान तोंडी मोठा घास,
करपलेल्या भाजीचा सुटलाय वास.

(सुधीर रुसतो. तेवढ्यात ताई येते. तिला हे वातावरण नवीन
असते. विषय समजताच खो-खो हसते; पण आनंदित होते व
सहभागी होते.)

ताई : बरं का आजोबा अन् आजी,
दूर करू सुधीरची नाराजी.
कवितेत मारेल तो बाजी.
आई, आहे का घरात पिठाची सोजी ?

आई : सोजी तुला हवी तरी कशाला ?
लाडू खातेस अन् बशी ठेवतेस उशाला.

सुधीर : चला सगळे जेवण करू,
चवळीच्या भाजीवर ताव मारू.

(सगळेजण एकत्रित मिळून जेवण करतात.)

आजी : रात्र झाली आता झोपा,
उघडू सकाळी कवितेचा खोपा.

(सर्वजण झोपतात.) (सकाळी उठल्यावर सुधीरला सर्वजण
कामात दिसतात. सुधीर आईकडे जातो.)

आई : सूर्य उगवला, चिमण्या उडाल्या,
सगळ्यांच्या अंधोळी झाल्या.
हवा सुटली आहे गार गार,
अंधोळीचे पाणी केले गरम फार.

ताई : (सुधीरला) अंधोळ कर पटकन,
नाष्टा कर चटकन.
झालाय उशीर तुला,
झटपट आवर मुला.

आजी : आजोबांना द्या स्वेटर, मफलर,
आणा कानटोपी,
थंडीपासून बचावाची हीच युक्ती सोपी.

(सुधीर अंधोळ करून आवरून येतो.)

ताई : सुधीर तू लिहून घे नीट,
यमक जुळायला हवे फिट.
शब्दांचे यमक हवे नीट,
तरच बनते कविता धीट.

(बाबा रात्रपाळीहून परत येतात. कालचा विषय त्यांच्या लक्षात येतो. ते गालातल्या गालात हसतात. खुर्चीवर रेलून बसतात.)

बाबा : कामाचा आलाय आता कंटाळा,
दया थोडे पाणी टाकून वाळा.
(आई कणीक मळत असते.)
कणीक तुम्ही नंतर मळा,
अगोदर शिऱ्यासाठी रवा चाळा.

आई : तोंड धुवा, अंधोळ करा, खा गरम शिरा,
मग सुधीरच्या डब्यासाठी बटाटे तुम्ही
चिरा.

आजी : सुधीर आवर दप्तर ठीक,
नाहीतर कचऱ्याचे येईल त्यात पीक,
टापटीपणाने दररोज शीक.

सुधीर : आजी, आई खूप छान,
मला नाही कशाचीच वाण.
तुमच्यावाचून हलेना पान.

(आजोबा होकार दर्शवतात. तेवढ्यात बाबा काही पुस्तके
सुधीरच्या हातात देतात.)

बाबा : बस झाला कवितांचा पाऊस,
अशाने थोडीच पूर्ण होणार हौस !

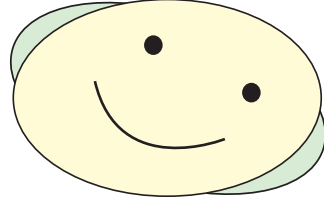
(पुस्तके देत)

हा घे थोरांच्या कवितांचा मळा,
वाचून लागेल तुला कवितांचा लळा.

(सुधीर कवितांची पुस्तके वाचतो. त्यात तल्लीन होऊन जातो.
त्याच्या चेहऱ्यावर एक प्रकारचे समाधान घरातील सर्वांना
दिसते.)

सुधीर : बाबा, आई, ताई, आजोबा अन् आजी
असं झालंय वाचू किती ?
कविता अंगणात उतरल्या अति,
त्या मी वेचू कशा अन् किती ?
शांताबाईंची बाग अन् सुर्वेची गिरणी,
गदिमांचे घर अन् बालकवींची फुलराणी.
चेतवले भावनांचे मोहोळ तुम्ही मनी.

(सर्वजण टाळ्या वाजवतात व सुधीरचे अभिनंदन करतात. तो
प्रसन्नतेने प्रकल्प लिहून शाळेत बाईकडे सादर करतो.)

स्वाध्याय

प्र. १. खालील चौकटी पूर्ण करा.

(अ) आजीने काव्यप्रतिभा वाढवण्याचा सांगितलेला अर्थ.

(आ) सुधीरची काव्यप्रतिभा वाढवण्यासाठी कुटुंबाने केलेली मदत.

(इ) बाबांनी सुधीरला कवितांची पुस्तके आणून देण्याचे कारण.

(ई) कुटुंबातील सदस्यांनी सुधीरचे अभिनंदन करण्याचे कारण.

प्र. २. पाठातील 'कवितेतून बोलण्याची गंमत' तुमच्या शब्दांत मांडा.

प्र. ३. या पाठातील आशयाच्या आधारे तुमच्या शब्दांत एक छानशी कथा तयार करून लिहा.

प्र. ४. 'आम्ही चित्र काढतो' या विषयावर तुम्ही व तुमचे वर्गमित्र यांच्यातील संवाद कवितेच्या माध्यमातून सादर करा.

प्र. ५. पाठातील कोणता काव्यसंवाद तुम्हांला सर्वाधिक आवडला, ते सकारण सांगा.

प्र. ६. खालील आकृती पूर्ण करा.

पाठात आलेल्या साहित्यिकांची नावे

Four empty rectangular boxes for writing names, connected by dots.

चर्चा करूया.

- तुम्हांला कविता करायला आवडत असल्यास तुम्ही त्यासाठी कोणते प्रयत्न कराल?
- तुम्ही 'काव्यवाचना'चा कार्यक्रम ऐकला असल्यास तो तुम्हांला कसा वाटला, याबाबत मित्रांशी चर्चा करा.

खेळूया शब्दांशी.

- खालील वाक्प्रचारांचा अर्थ चौकटीतून शोधून लिहा.

- (अ) खो देणे.
- (आ) पाश सोडणे.
- (इ) हेका धरणे.
- (ई) भावनांचे मोहोळ चेतवणे.

नकार देणे.
बंधनातून मुक्त होणे. हट्ट करणे.
भावना जागृत करणे.

खेळ खेळूया.

- (अ) खालील कंसात काही म्हणी दिलेल्या आहेत. दिलेल्या वाक्यांशी संबंधित म्हण ओळखा व लिहा.

(अति तिथे माती, आगीतून उठून फुपाट्यात पडणे, पळसाला पाने तीनच, नावडतीचे मीठ अळणी, थेंबेथेंबे तळे साचे, कामापुरता मामा, गर्वाचे घर खाली)

- (अ) फुशारकी मारणाऱ्याचा पराजय होतो.
- (आ) एखाद्याकडून काम करून घेताना गोड बोलायचे आणि काम झाले, की त्याला सोडून द्यायचे.
- (इ) सर्वत्र परिस्थिती समान असणे.
- (ई) थोडे थोडे जमवून मोठा संचय करणे.
- (उ) एका संकटातून बचावणे व दुसऱ्या संकटात सापडणे.
- (ऊ) कुठल्याही गोष्टीचा अतिरेक हा वाईट असतो.
- (ए) न आवडणाऱ्या माणसाने कितीही चांगली गोष्ट केली, तरी ती पसंत पडत नाही.

Seven empty rectangular boxes for writing answers, connected by dots.

(आ) खाली काही वाक्ये दिली आहेत. त्यामध्ये एकच शब्द वेगवेगळ्या अर्थाने वापरला आहे. खालील वाक्ये वाचा त्यातील ठळकपणे दाखवलेल्या शब्दांचे अर्थ समजून घ्या. तुम्हीही याप्रमाणे वाक्ये तयार करण्याचा प्रयत्न करा.

(१) आमचे मराठीचे सर इतके छान शिकवायचे, की अन्य शिक्षकांना त्यांची सर येत नसे.

(२) सकाळचा चहा मला कपात काठोकाठ भरलेला लागतो. त्यात कपात केलेली मला चालत नाही.

(३) एकदा एका शिक्षकांचा मला दूरध्वनी आला.

दूरध्वनीवर ते मला म्हणाले, “सर, आपण आमच्या शाळेला भेट द्या.” मी त्यांना विचारले, “काय भेट देऊ?” ते शिक्षक म्हणाले, “ते शाळेला भेट दिल्यानंतर ठरवा.”

विचार करा. सांगा.

- तुम्ही दरवर्षी अनेक प्रकल्प करत असाल. यावर्षी तुम्ही पूर्ण केलेला प्रकल्प कोणता व तो कसा पूर्ण केला, त्या सर्व कृती क्रमवार लिहून त्यांचा ओघतक्ता बनवा.

आपण समजून घेऊया.

- वाक्य म्हणजे काय, हे आपण अभ्यासले आहे. वाक्यांचे विविध प्रकार आहेत. त्यातील काही वाक्य प्रकारांची माहिती आपण करून घेणार आहोत.

(१) विधानार्थी वाक्य

ही वाक्ये वाचा.

(अ) माझे घर दवाखान्याजवळ आहे.

(आ) तो रोज व्यायाम करत नाही.

या प्रकारच्या वाक्यांत केवळ विधान केलेले असते.

(३) उद्गारार्थी वाक्य

ही वाक्ये वाचा.

(अ) अरेरे ! फार वाईट झाले.

(आ) शाबास ! चांगले काम केलेस.

या प्रकारच्या वाक्यांत भावनेचा उद्गार काढलेला असतो.

(२) प्रश्नार्थी वाक्य

ही वाक्ये वाचा.

(अ) तुला लाडू आवडतो का ?

(आ) तुम्ही सकाळी कधी उठता ?

या प्रकारच्या वाक्यांत प्रश्न विचारलेला असतो.

(४) आज्ञार्थी वाक्य

ही वाक्ये वाचा.

(अ) मुलांनो, रांगेत चला.

(आ) उत्तम आरोग्यासाठी व्यायाम करा.

या प्रकारच्या वाक्यांत आज्ञा किंवा आदेश असतो.

- वर दिलेल्या चारही प्रकारांतील वाक्यांचे नमुने तयार करा.

शिक्षकांसाठी : विद्यार्थ्यांना वाक्यांचे प्रकार समजावून सांगावेत. विविध उदाहरणे देऊन वाक्य प्रकार ओळखण्यास सांगावे. अधिकाधिक सराव करून घ्यावा.

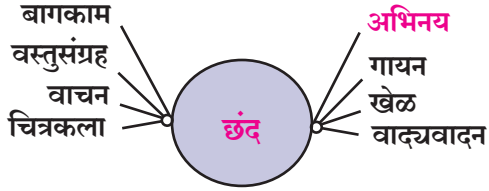
कविता करूया.

- पाठामधील सुधीरचा प्रकल्प तुम्ही पूर्ण झालेला पाहिला. सगळ्यांच्या मदतीने त्याने कविता तयार करण्याचा प्रयत्न केला. शेवट समान असणारे शब्द त्याने शोधले. फक्त शेवट समान असणारे शब्द वापरणे म्हणजे कविता करणे नव्हे. त्यासाठी ज्या विषयावर कविता करायची तो विषय समजून घेऊन त्या विषयाशी संबंधित गोष्टींचा विचार करता यायला हवा. त्यासाठी खाली दिलेले संकल्पना चित्र अभ्यासा.

आपल्याला छंद या विषयावर कविता करायची असेल, तर त्या छंदाशी संबंधित काही गोष्टी माहीत असणे आवश्यक आहे.
आकृती क्र.१ चे निरीक्षण करा.

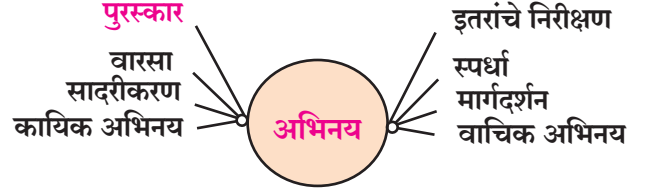
आता त्या छंदाशी संबंधित एक घटक निवडून त्या अनुषंगाने इतर शब्दांचा शोध घ्या.
आकृती क्र.२ चे निरीक्षण करा.

①

अभिनय करणे माझा छंद,
जोपासतात सारे आप्तवृंद.

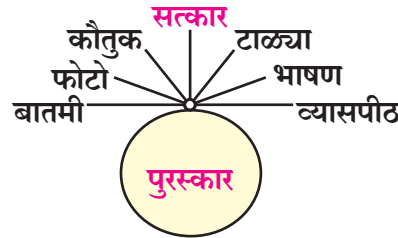
②

यशस्वी होण्यास करतो निरीक्षण,
नेहमीच घेतो पारंगतांचे मार्गदर्शन.

आकृती क्र.२ मधील पुरस्कार हा शब्द घेतला,
तर त्या अनुषंगाने इतर शब्दांचा शोध घ्या.
आकृती क्र.३ चे निरीक्षण करा.

③

आस आहे सदैव पुरस्काराची,
टाळ्या, कौतुक आणि सत्काराची.

वरील शब्दांना गुंफून आपल्याला छोटी छोटी अर्थपूर्ण वाक्ये तयार करता येतात. त्याचप्रमाणे शेवटी समान शब्द आल्यामुळे गेयता असलेली वाक्येही तयार होतात.

वरील शब्दांचा वापर करून तुम्हांला अशा काव्यात्मक ओळी तयार करता येतात का ते पाहा. प्रयत्न करा व छानशी कविता तयार करा.